

ปรากฏการณ์ควอนตัมฮอลล์จำนวนเต็ม

Integer Quantum Hall effect

สิทธิโชค อำนวยพล¹

¹ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อ. คลองหลวง จ. ปทุมธานี 12120

Sitichoke Amnuanpol¹

¹Department of Physics, Faculty of Science and Technology, Thammasat University, Klong Luang, Pathumthani, 12120 Thailand.

E-mail: sitichok@tu.ac.th

Received: 15 April 2019 | Revised: 25 October 2019 | Accepted: 26 December 2019

บทคัดย่อ

ที่อุณหภูมิต่ำและในเงื่อนไขที่มีสนามแม่เหล็กสูง ความต้านทานฮอลล์เพิ่มขึ้นแบบขั้นบันไดกับสนามแม่เหล็ก ค่าความต้านทานฮอลล์ที่ตำแหน่งขั้นบันไดคือ h/ne^2 โดย n เป็นจำนวนเต็ม อธิบายได้โดยพิจารณาจำนวนอิเล็กตรอนซึ่งครอบครองสถานะขจรและสถานะเฉพาะที่ จำนวนเต็ม n แท้จริงแล้วคือจำนวนเชอร์ซึ่งไม่แปรเปลี่ยนเชิงทอพอโลยี

ABSTRACT

At low temperatures and strong magnetic fields, the Hall resistance increases stepwise with magnetic field. Its value at each step is h/ne^2 , where n is an integer. The integer quantum Hall effect can be understood on a basis of the number of electrons occupying the extended states and the localized states. The integer n is interpreted as a topological invariance, Chern number.

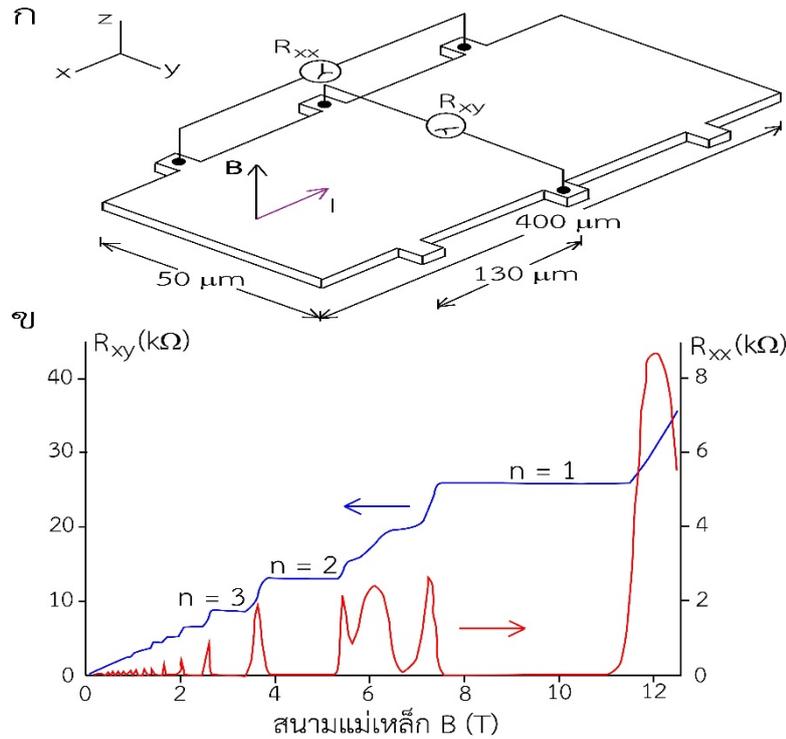
คำสำคัญ: ปรากฏการณ์ควอนตัมฮอลล์จำนวนเต็ม ระดับชั้นพลังงานแลนดาอว เลขเชอร์

Keywords: Integer quantum Hall effect, Landau energy level, Chern number

บทนำ

วัสดุนำไฟฟ้าบางเป็นระบบที่เหมาะสมสำหรับศึกษาอิเล็กตรอนในระบบสองมิติ ที่พบโดยทั่วไปคือ ทรานซิเตอร์โลหะออกไซด์หรือรอยต่อระหว่าง AlGaAs กับ GaAs รูปที่ 1 ก แสดงกระแสไฟฟ้า I ไหลในทิศ x ลบ วัดความต่างศักย์ในทิศเดียวกับกระแสได้เป็น V_{xx} ความต้านทานในทิศเดียวกับกระแส $R_{xx} = V_{xx}/I$ เมื่อวัสดุตั้งกล่าวอยู่ภายใต้สนามแม่เหล็กภายนอก B ซึ่งอยู่ในทิศ z จะมีความต่างศักย์ในทิศตั้งฉากกับกระแส V_{xy} เรียกว่า ศักย์ฮอลล์ ความต้านทานในทิศตั้งฉากกับกระแส $R_{xy} = V_{xy}/I$ เรียกว่า ความต้านทานฮอลล์ ซึ่งเพิ่มขึ้นแบบเชิงเส้นกับสนามแม่เหล็ก พฤติกรรมเชิงเส้นดังกล่าวสามารถเข้าใจได้โดยฟิสิกส์แผนเดิม แต่เมื่อทำการทดลองนี้ที่อุณหภูมิต่ำ 1.5 K และสนามแม่เหล็กเข้มถึง 12 T รูปที่ 1 ข แสดงในช่วงสนามแม่เหล็ก B น้อยกว่า 1 T ความต้านทานฮอลล์เพิ่มขึ้นแบบเชิงเส้นกับ B แต่ในช่วงสนามแม่เหล็ก B มากกว่า 1 T ความต้านทานฮอลล์ R_{xy} เพิ่มขึ้นแบบขั้นบันไดกับ B ตำแหน่งที่เกิดขั้นบันไดตรงกับค่า h/ne^2 โดย n เป็นจำนวนเต็ม (Paalanen et al., 1982) เรียกว่า ปรากฏการณ์ควอนตัมฮอลล์จำนวนเต็ม สังเกตว่า ทุกครั้งที่ความต้านทาน

ฮอลล์ R_{xy} เกิดขึ้นบันได ความต้านทาน R_{xx} จะเท่ากับศูนย์ เป็นที่น่าแปลกใจว่า $R_{xy} = h/ne^2$ ที่ตำแหน่งขั้นบันไดขึ้นกับค่าคงที่มูลฐานเท่านั้นคือ ค่าคงที่พลังค์ h และประจุอิเล็กตรอน e ซึ่งให้เห็นว่า แม้ขึ้นตัวอย่างจะมีเรขาคณิตที่เปลี่ยนไป หรือมีอะตอมอื่นเจือปน ค่า R_{xy} ที่ตำแหน่งขั้นบันไดจะยังคงเดิม จึงเหมาะที่จะใช้เป็นมาตรฐานสำหรับเทียบความต้านทาน $h/e^2 \approx 25813 \Omega$ เราสามารถวัดความต้านทานได้ละเอียดถึง 1 ส่วนใน 10^8 โดยใช้เทคนิคตัวเก็บประจุไขว้ ค่าความต้านทานฮอลล์ที่ตำแหน่งขั้นบันไดยังใช้หาค่าคงที่โครงสร้างละเอียด (fine-structure constant) α ได้อย่างแม่นยำมาก (Klitzing et al., 1980)

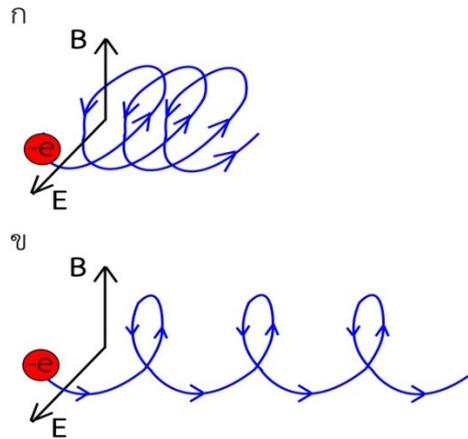

รูปที่ 1 ปรากฏการณ์ควอนตัมฮอลล์จำนวนเต็ม (ก) วัดความต้านทานโดยเทคนิคสี่จุด (four probes) (ข) ความต้านทานฮอลล์ R_{xy} เพิ่มขึ้นแบบขั้นบันไดกับสนามแม่เหล็ก B ค่าความต้านทานฮอลล์ที่ขั้นบันได $R_{xy} = h/ne^2 = 25.8 \text{ k}\Omega, 12.9 \text{ k}\Omega$ และ $8.6 \text{ k}\Omega$ สำหรับ $n = 1, 2$ และ 3 ตามลำดับ เมื่อสนามแม่เหล็กอยู่ในช่วงขั้นบันได ความต้านทานในทิศเดียวกับกระแส $R_{xx} = 0$

ในทางกลศาสตร์ควอนตัม อิเล็กตรอนทำตัวเป็นคลื่น การทดลองจำเป็นต้องทำที่อุณหภูมิต่ำเพื่อให้ความยาวคลื่นของอิเล็กตรอนยาวกว่าระยะห่างเฉลี่ยระหว่างอิเล็กตรอน จึงจะเห็นผลทางควอนตัม อีกเหตุผลหนึ่งคือ เพื่อลดการชนระหว่างอิเล็กตรอนกับโฟนอน เพราะโฟนอนมีจำนวนไม่มากนักที่อุณหภูมิต่ำ การชนส่วนใหญ่จึงเป็นการชนระหว่างอิเล็กตรอนกับอะตอมเจือปนแรงเนื่องจากสนามแม่เหล็กอยู่ในระนาบ xy ระดับชั้นพลังงานจึงเหมือนกับของคลื่นระนาบ ส่วนอิเล็กตรอนซึ่งเคลื่อนที่ในระนาบ xy จะโคจรเป็นวงกลมด้วยความถี่ซินโคลตรอน $\omega_c = eB/m$ โดย m คือมวลอิเล็กตรอน ระดับชั้นพลังงานจึงเหมือนกับของตัวสั้นฮาร์มอนิก ช่องว่างระหว่างระดับชั้นพลังงานคือ $\hbar\omega_c$ สนามแม่เหล็ก B ในการทดลองมีความแรงมากเพื่อเปิดช่องว่างพลังงานให้กว้างจนกระทั่งพลังงานความร้อน $k_B T$ ไม่สามารถกระตุ้นอิเล็กตรอนขึ้นไปครอบครองระดับชั้นพลังงานที่สูงขึ้นได้ พลังงานความร้อนดังกล่าวมีไม่มากนักเพราะการทดลองทำที่อุณหภูมิต่ำ พลังงานเฟอร์มี E_F คือระดับชั้นพลังงานสูงสุดที่อิเล็กตรอนครอบครอง การกำจัดการกระตุ้นทางความร้อนออกไป ทำให้เราสามารถปรับ E_F ในการทดลองได้โดยปรับความแรงของสนามแม่เหล็กแทนที่จะปรับความหนาแน่นอิเล็กตรอน n_e ของวัสดุซึ่งทำได้ยาก ที่กึ่งกลางของแต่ละขั้นบันไดเกิดขึ้นที่สนามแม่เหล็ก $B = (n_e/n)\Phi_0$ โดยฟลักซอน (fluxon) $\Phi_0 \equiv h/e = 4.14 \times 10^{-15} \text{ T}\cdot\text{m}^2$ ความหนาแน่นอิเล็กตรอน n_e อยู่ที่ประมาณ 10^{15} m^{-2}

เส้นทางเดินของอิเล็กตรอนภายใต้สนามแม่เหล็กและสนามไฟฟ้า

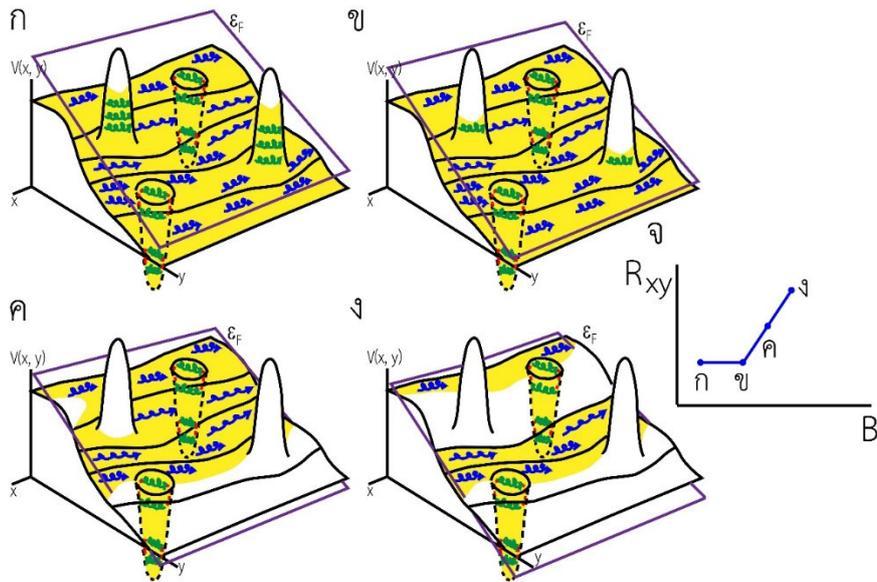
ศักย์ฮอลล์ V_{xy} อยู่ที่ระดับ 10 mV ความกว้างของชิ้นตัวอย่างตามรูปที่ 1ก คือ 50 μm ก่อให้เกิดสนามไฟฟ้า E ประมาณ 200 V/m อิเล็กตรอนจึงอยู่ภายใต้ทั้งสนามแม่เหล็ก B และสนามไฟฟ้า E จุดศูนย์กลางของวงซินโคลตรอนจะเคลื่อนที่ด้วยความเร็ว E/B ในทิศ $-E \times B$ เครื่องหมายลบเพราะอิเล็กตรอนมีประจุลบ เส้นทางเดินจึงเป็นไซคลอยด์ (cycloid) รูปที่ 2ก แสดงเมื่อสนามแม่เหล็ก B แรง หรือสนามไฟฟ้า E อ่อน อิเล็กตรอนเคลื่อนที่เป็นวงซินโคลตรอนขนาดใหญ่ อิเล็กตรอนจึงไม่ค่อยเคลื่อนที่ไปทางขวา รูปที่ 2ข แสดงเมื่อสนามแม่เหล็ก B อ่อน หรือสนามไฟฟ้า E แรง อิเล็กตรอนเคลื่อนที่เป็นวงซินโคลตรอนขนาดเล็ก อิเล็กตรอนจึงเคลื่อนที่ไปทางขวาด้วยความเร็วสูงขึ้น นำกระแสไฟฟ้าได้ดีมากขึ้น ส่งผลให้ความต้านทานลดน้อยลง

รูปที่ 2 เส้นทางเดินของอิเล็กตรอนเป็นไซคลอยด์ภายใต้สนามแม่เหล็ก B และสนามไฟฟ้า E ซึ่งตั้งฉากกัน (ก) เมื่อ B แรง หรือ E อ่อน อิเล็กตรอนใช้เวลาส่วนใหญ่ในการโคจรเป็นวงซินโคลตรอน ทำให้เคลื่อนที่ไปทางขวาด้วยความเร็วต่ำ (ข) เมื่อ B อ่อน หรือ E แรง อิเล็กตรอนใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเคลื่อนที่ไปทางขวา ทำให้เคลื่อนที่ไปทางขวาด้วยความเร็วสูง

ภูมิภาคพลังงาน

เมื่อไม่มีศักย์ V ทุกตำแหน่ง (x, y) มีศักย์เท่ากับศูนย์เหมือนกัน ภูมิภาคพลังงาน $V(x, y) = 0$ จึงเป็นระนาบ เมื่อมีศักย์ฮอลล์ V_{xy} ภูมิภาคพลังงาน $V(x, y)$ เป็นระนาบที่เอียงด้วยมุม θ โดย $\tan \theta = V_{xy}/w$ กำหนดให้ w เป็นความกว้างตามแกน y เมื่อมีอะตอมอื่นเจือปน จะเกิดศักย์ซึ่งมีลักษณะเป็นหุบเขาหรือเนินเขาขึ้น ถ้าอะตอมเจือปนให้อิเล็กตรอนแก่ระบบ อะตอมเจือปนมีความเป็นประจุบวก ทำให้อิเล็กตรอนในระบบชอบมาอยู่บริเวณใกล้อะตอมเจือปน อิเล็กตรอนกับประจุบวกอยู่ใกล้กัน ระบบมีพลังงานต่ำลง กล่าวได้ว่า อะตอมเจือปนซึ่งให้อิเล็กตรอนแก่ระบบสร้างหุบเขา ในทางกลับกัน ถ้าอะตอมเจือปนรับอิเล็กตรอนจากระบบ อะตอมเจือปนมีความเป็นประจุลบ อิเล็กตรอนกับอะตอมเจือปนซึ่งมีความเป็นประจุลบด้วยกันทั้งคู่อยู่ใกล้กัน ระบบมีพลังงานสูงขึ้น กล่าวได้ว่า อะตอมเจือปนซึ่งรับอิเล็กตรอนจากระบบสร้างเนินเขา ความกว้างของหุบเขาหรือเนินเขาอยู่ในระดับเดียวกับความยาวแม่เหล็ก (magnetic length) $l_B = (\hbar/eB)^{1/2}$ ประมาณ 10 nm สำหรับสนามแม่เหล็ก B ในช่วง 5-10 T ตำแหน่งของหุบเขาหรือเนินเขาอยู่ตำแหน่งเดียวกับอะตอมเจือปน อะตอมเจือปนระจัดกระจายอย่างไร้ระเบียบไปทั่วแลตทิซ จึงมีหุบเขาและเนินเขาเกิดขึ้นมากมาย ระเกะระกะไปทั่วแลตทิซเช่นกัน

รูปที่ 3 ชั้นบันไดเป็นช่วงที่ความต้านทานฮอลล์ R_{xy} คงที่ แม้ว่าสนามแม่เหล็ก B จะเพิ่มขึ้น ชั้นบันไดเกิดขึ้นเมื่อระดับพลังงาน ϵ_F ตัดในช่วงเนินเขาหรือหุบเขา (ก) และ (ข) ระดับพลังงาน ϵ_F ตัดในช่วงเนินเขา ทำให้อิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่มีจำนวนน้อยลง ขณะที่อิเล็กตรอนในสถานะขจรมีจำนวนคงเดิม ดังนั้น R_{xy} มีค่าคงที่ (ค) และ (ง) ระดับพลังงาน ϵ_F ตัดในช่วงพื้นผิวเอียง ทำให้อิเล็กตรอนในสถานะขจรมีจำนวนน้อยลง ดังนั้น R_{xy} มีค่าเพิ่มขึ้น (จ) กราฟระหว่าง R_{xy} กับ B ของรูป ก, ข, ค, และ ง

ชั้นตัวอย่างในการทดลองจริงมีทั้งศักย์ฮอลล์และอะตอมอื่นเจือปน รูปที่ 3ก ภูมิภาคพลังงาน $V(x, y)$ เป็นพื้นผิวเอียงที่ขรุขระ บางตำแหน่งเป็นหุบเขา บางตำแหน่งเป็นเนินเขา กระจุกกระจายไปทั่ว พลังงานเฟอร์มี ϵ_F ในกรณีนี้มีค่าแตกต่างกันขึ้นกับตำแหน่ง ซึ่งแสดงด้วยระดับเอียง ระดับพลังงาน ϵ_F ตัดกับเนินเขา ทุกสถานะที่อยู่ต่ำกว่าจุดตัดดังกล่าวถูกรอบครองโดยอิเล็กตรอน แสดงสถานะที่ถูกครอบครองเป็นส่วนที่แรงๆ อิเล็กตรอนครอบครองสถานะต่างๆ ซึ่งมีพลังงานน้อยกว่าหรือเท่ากับ ϵ_F สถานะดังกล่าวแบ่งเป็นสองประเภทคือ (1) สถานะขจร (extended state) (2) สถานะเฉพาะที่ (localized state) อิเล็กตรอนซึ่งครอบครองสถานะเฉพาะที่จะถูกจำกัดให้เคลื่อนที่เป็นวงภายในหุบเขาหรือเนินเขา ไม่สามารถเคลื่อนที่ไปยังบริเวณต่างๆ ได้ การไหลของกระแสไฟฟ้าอาศัยอิเล็กตรอนในสถานะขจรเพียงอย่างเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับอิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ อิเล็กตรอนในสถานะขจรมีเส้นทางเดินเป็นไซคลอยด์ อิเล็กตรอนดังกล่าวเคลื่อนที่ไปข้างหน้าด้วยความเร็วแตกต่างกันเพราะพื้นผิวเอียงมีความชันที่ตำแหน่งต่างๆ แตกต่างกัน อีกนัยหนึ่งคือ สนามไฟฟ้ามีความแรงเปลี่ยนแปลงกับตำแหน่ง บริเวณใดมีความชันมาก บริเวณนั้นสนามไฟฟ้าแรง ทำให้อิเล็กตรอนในสถานะขจรที่บริเวณดังกล่าวเคลื่อนที่ไปข้างหน้าด้วยความเร็วสูงและมีวงขนาดเล็กตามรูปที่ 2ข

เมื่อสนามแม่เหล็ก B แรงขึ้น จำนวนสถานะซ้ำซ้อน (number of degeneracies) $g = 2eaB/h$ (Landau and Lifshitz, 1965) เพิ่มมากขึ้นด้วย โดย a คือพื้นที่ตัดขวางในระนาบ xy ซึ่งตั้งฉากกับ B จำนวนสถานะที่เพิ่มมากขึ้นทำให้ระดับชั้นพลังงานหนึ่งรองรับจำนวนอิเล็กตรอนได้มากขึ้น จึงใช้เพียงไม่กี่ระดับชั้นพลังงานก็สามารถรองรับอิเล็กตรอนได้ทั้งหมด ระดับชั้นพลังงานสูงสุดที่อิเล็กตรอนครอบครองจึงต่ำลง กล่าวได้ว่า เมื่อ B แรงขึ้น พลังงานเฟอร์มี ϵ_F ลดน้อยลง ระดับพลังงาน ϵ_F ในรูปที่ 3ข จึงเคลื่อนลงตัดกับเนินเขาที่ตำแหน่งต่ำลง อิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่มีจำนวนลดน้อยลง เห็นได้จากเนินเขามีส่วนแรเงาลดน้อยลง อย่างไรก็ตาม อิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ไม่ได้รับผิดชอบต่อการไหลของกระแสไฟฟ้า ความต้านทานฮอลล์ R_{xy} ในรูป ก และรูป ข จึงเท่ากันแม้ว่า B จะแรงขึ้น การเท่ากันของ R_{xy} เห็นเป็นชั้นบันไดในกราฟรูป จ ระหว่างที่ระดับพลังงาน ϵ_F เคลื่อนลงตามเนินเขา จำนวนอิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ลดลงเรื่อยๆ แต่ R_{xy} ยังคงเดิม หากชั้นตัวอย่างมีอะตอมอื่นเจือปนปริมาณมาก หุบเขาจะลึกขึ้นและเนินเขาจะสูงขึ้น เนินเขาที่สูงขึ้นทำให้ระดับพลังงาน ϵ_F ต้องเคลื่อนลงไปเป็นระยะทางที่ไกลขึ้นกว่าจะถึงฐานของเนินเขา ช่วงของ B ซึ่ง R_{xy} ไม่เปลี่ยนแปลงจึงกว้างขึ้น ความกว้างของชั้นบันไดจึงมากขึ้น

เมื่อสนามแม่เหล็ก B แรงขึ้นไปอีก ระบายเชิง E_F ในรูปที่ 3ค จึงเคลื่อนต่ำลงไปอีกจนไปตัดพื้นผิวเอียง ทำให้อิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ของเนินเขามีจำนวนลดน้อยลง และยังทำให้อิเล็กตรอนในสถานะขจรมีจำนวนลดน้อยลงอีกด้วย เห็นได้จากพื้นผิวเอียงมีส่วนแรงแจกลดน้อยลง อิเล็กตรอนในสถานะขจรรับผิดชอบต่อการไหลกระแสไฟฟ้า เมื่อมีอิเล็กตรอนในสถานะขจรจำนวนลดน้อยลงย่อมทำให้ความต้านทานฮอลล์ R_{xy} ในรูป ค มากกว่าในรูป ก และ ข เห็นเป็นการเพิ่มขึ้นแบบเชิงเส้นในกราฟรูป จ การเพิ่มขึ้นของ R_{xy} แบบเชิงเส้นกับ B นี้เหมือนกับปรากฏการณ์ฮอลล์แบบคลาสสิก

เมื่อเพิ่มสนามแม่เหล็ก B ต่อไป ระบายเชิง E_F ในรูปที่ 3ง จะเคลื่อนต่ำลงไปตัดพื้นผิวเอียงที่ตำแหน่งต่ำกว่าในรูป ค ลดจำนวนอิเล็กตรอนในสถานะขจรลงไปอีก พื้นผิวเอียงมีส่วนแรงแจกน้อยกว่าในรูปที่ ค ความต้านทานฮอลล์ R_{xy} เพิ่มสูงขึ้นมีค่ามากกว่าในรูป ค เมื่อเพิ่ม B ต่อไปอีก คราวนี้ระบายเชิง E_F จะเคลื่อนต่ำลงไปจนตัดกับหุบเขา ลดจำนวนอิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่โดยจำนวนอิเล็กตรอนในสถานะขจรคงเดิม กราฟของ R_{xy} เข้าสู่ขั้นบันไดอันดับถัดไป

ระดับชั้นพลังงาน

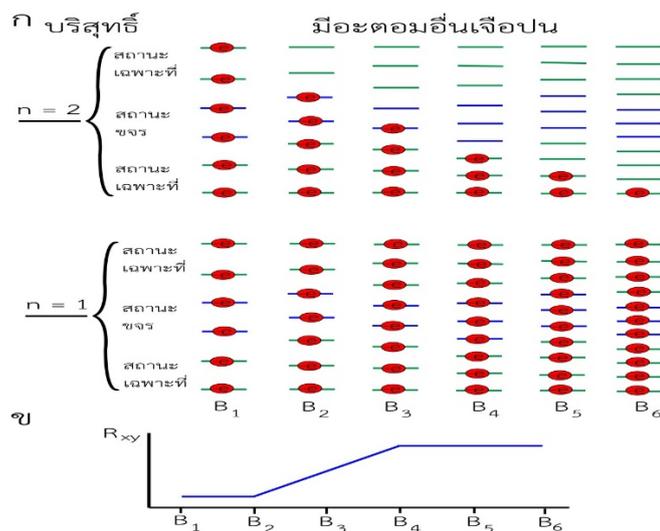
ในทางกลศาสตร์ควอนตัม บรรยายสนามแม่เหล็ก B ด้วยศักย์เวกเตอร์ A ซึ่งสัมพันธ์กันโดย $B = \nabla \times A$ โมเมนตัมของอิเล็กตรอนเปลี่ยนจาก p เป็น $p + eA$ ในที่นี้ เราละทิ้งศักย์ซึ่งมีความเป็นรอบในแลตทิซและอันตรกิริยาระหว่างอิเล็กตรอนด้วยตัวเองเพื่อความง่าย พิจารณารูปที่ 1ก ศักย์ฮอลล์สร้างสนามไฟฟ้า E ขึ้นที่ทิศ y บวก จุดศูนย์กลางของวงซินโคลตรอนมีตำแหน่งตามแนวแกน y อยู่ที่ (Laughlin, 1981)

$$y_0 = \frac{1}{\omega_c} \left[\frac{\hbar k_x}{m} - \frac{E}{B} \right] \tag{1}$$

โดย k_x คือองค์ประกอบ x ของเวกเตอร์คลื่น k ทิศ x ลบคือทิศการไหลของกระแสไฟฟ้า ระดับชั้นพลังงานคือ

$$\epsilon_n = \left[n + \frac{1}{2} \right] \hbar \omega_c + eE y_0 + \frac{1}{2} m \left[\frac{E}{B} \right]^2 \tag{2}$$

เรียกว่าระดับชั้นพลังงานแลนดาว (Landau energy level) เทอมแรกคือระดับชั้นพลังงานของตัวสันฮาร์มอนิก เทอมที่สองคือพลังงานเนื่องจากสนามไฟฟ้า และเทอมสุดท้ายคือพลังงานจลน์ของการเคลื่อนที่ของจุดศูนย์กลางของวงซินโคลตรอนด้วยความเร็ว E/B

รูปที่ 4 การเกิดขั้นบันได (n) เมื่อขึ้นตัวอย่างบริสุทธิ์ ระดับชั้นพลังงานแลนดาว E_n มีค่าไม่ต่อเนื่อง แต่ในความเป็นจริง ขึ้นตัวอย่างมีอะตอมอื่นเจือปน E_n ขยายเป็นแถบประกอบด้วยสถานะเฉพาะที่และสถานะขจร แสดงการจัดเรียงอิเล็กตรอนเข้าสู่สถานะต่างๆ ที่ความแรงของสนามแม่เหล็กจาก B_1 ถึง B_6 ขั้นบันไดเกิดขึ้นเมื่อพลังงานเฟอร์มี E_F อยู่ในช่วงสถานะเฉพาะที่ เพราะการลดลงของอิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ไม่ส่งผลต่อการไหลของกระแสไฟฟ้า (ข) กราฟระหว่าง R_{xy} กับสนามแม่เหล็กสังเกตว่า ขั้นบันไดในช่วงสนามแม่เหล็กแรงกว้างกว่าในช่วงสนามแม่เหล็กอ่อน

เมื่อไม่มีอะตอมอื่นเจือปน รูปที่ 4ก แสดงระดับชั้นพลังงานแลนดา E_n มีค่าไม่ต่อเนื่อง เมื่อมีอะตอมอื่นเจือปน แต่ละระดับชั้นพลังงานแลนดาขยายเป็นแถบ บริเวณส่วนบนและส่วนล่างของแถบคือสถานะเฉพาะที่ ส่วนบนของแถบเปรียบได้กับเนินเขา ในรูปที่ 3 และส่วนล่างของแถบเปรียบได้กับหุบเขา ขณะที่ส่วนกลางของแถบคือสถานะขจร แถบหนึ่งประกอบด้วยหลายสถานะทั้งที่เป็นสถานะเฉพาะที่และสถานะขจร การเพิ่มสนามแม่เหล็กจาก B_1 เป็น B_2 ทำให้แต่ละแถบมีจำนวนสถานะมากขึ้น ขณะที่จำนวนอิเล็กตรอนยังคงเดิม ระดับชั้นพลังงานสูงสุดซึ่งอิเล็กตรอนครอบครองจึงมีค่าต่ำลง นั่นคือ พลังงานเฟอร์มี E_F ลดลงเมื่อสนามแม่เหล็กแรงขึ้น ที่ B_2 สถานะเฉพาะที่ในบริเวณส่วนบนของชั้น $n = 2$ ไม่ถูกครอบครองโดยอิเล็กตรอน จำนวนอิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ลดน้อยลง แต่อิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ไม่มีส่วนในการไหลของกระแสไฟฟ้า ฉะนั้นความต้านทานฮอลล์ R_{xy} ที่ B_2 จึงเท่ากับที่ B_1 เห็นเป็นขั้นบันไดในกราฟระหว่างความต้านทานฮอลล์กับสนามแม่เหล็ก การเพิ่มสนามแม่เหล็กต่อเป็น B_3 พลังงานเฟอร์มี E_F ลดลงอีก หนึ่งสถานะขจรของชั้น $n = 2$ ไม่ถูกครอบครองโดยอิเล็กตรอน การไหลของกระแสไฟฟ้าอาศัยอิเล็กตรอนในสถานะขจร การลดลงของจำนวนอิเล็กตรอนในสถานะขจรทำให้ R_{xy} ที่ B_3 มากกว่าที่ B_2 การเพิ่มสนามแม่เหล็กต่อเป็น B_4 พลังงานเฟอร์มี E_F ลดลงอีก สถานะขจรของชั้น $n = 2$ ไม่ถูกครอบครองโดยอิเล็กตรอนเลย ที่ B_4 จำนวนอิเล็กตรอนในสถานะขจรของชั้น $n = 1$ เท่ากับ 3 ตัวมากกว่าที่ B_3 ซึ่งมี 2 ตัว แม้ว่าจำนวนอิเล็กตรอนในสถานะขจรของชั้น $n = 1$ จะเพิ่มขึ้น แต่สนามแม่เหล็กที่แรงขึ้นลดความเร็วในการเคลื่อนที่ของอิเล็กตรอนในสถานะขจร ผลทั้งสองหักล้างกันพอดี เหลือเพียงผลจากจำนวนที่ลดลงของอิเล็กตรอนในสถานะขจรของชั้น $n = 2$ ฉะนั้น R_{xy} ที่ B_4 จึงมากกว่าที่ B_3 การเพิ่มสนามแม่เหล็กต่อเป็น B_5 พลังงานเฟอร์มี E_F ลดลงอีก บางสถานะเฉพาะที่ในบริเวณส่วนล่างของชั้น $n = 2$ ไม่ถูกครอบครองโดยอิเล็กตรอน การลดลงของจำนวนอิเล็กตรอนในสถานะเฉพาะที่ไม่ส่งผลต่อการไหลของกระแสไฟฟ้า ฉะนั้น R_{xy} ที่ B_5 จึงเท่ากับที่ B_4 เห็นเป็นอีกขั้นบันได การเพิ่มสนามแม่เหล็กต่อเป็น B_6 พลังงานเฟอร์มี E_F ลดลงอีก สถานะเฉพาะที่ใหญ่ในบริเวณส่วนล่างของชั้น $n = 2$ ไม่ถูกครอบครองโดยอิเล็กตรอน ฉะนั้น R_{xy} ที่ B_6 จึงยังคงเท่ากับที่ B_5 เห็นในรูปที่ 4ข เป็นขั้นบันไดที่เกิดขึ้นในช่วงสนามแม่เหล็กแรงมีความกว้างมากกว่าที่เกิดขึ้นในช่วงสนามแม่เหล็กอ่อน คล้ายคลึงกับผลการทดลองในรูปที่ 1ข

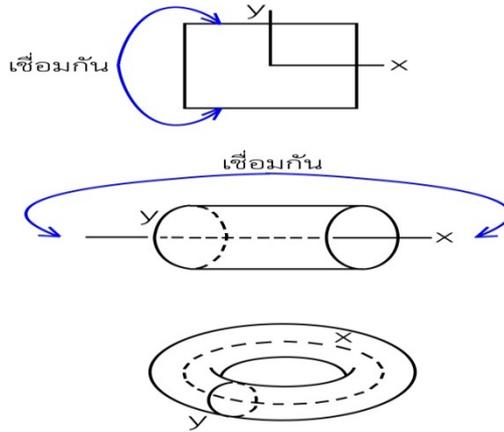
แนวคิดเชิงทอพอโลยี

ความต้านทานฮอลล์ที่ขั้นบันได $R_{xy} = h/ne^2$ โดย n เป็นจำนวนเต็ม เมื่อขึ้นตัวอย่างมีเรขาคณิตเปลี่ยนแปลง ความต้านทาน R_{xx} จะเปลี่ยนแปลงแต่ค่าความต้านทานฮอลล์ที่ขั้นบันไดยังคงเดิม เทียบเคียงได้กับ เรามีดินน้ำมันเป็นรูปทรงกลม เราสามารถบิดเบี้ยวมันเป็นรูปร่างต่างๆ โดยห้ามมีการฉีกขาด รูปร่างต่างๆ เหล่านี้สมมูลเชิงทอพอโลยีกับทรงกลม การบิดเบี้ยวไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสมบัติทอพอโลยีได้ เช่น ทรงกลมไม่มีรู บิดเบี้ยวทรงกลมเป็นทรงรีก็ยังไม่มียูเหมือนเดิม แม้ว่าทรงกลมและทรงรีมีเรขาคณิตต่างกัน แต่มีสมบัติทอพอโลยีเหมือนกัน เช่น จำนวนรูหรือที่เรียกว่าจีนัส (genus) g ทั้งทรงกลมและทรงรีมี $g = 0$ สมบัติทอพอโลยีที่เหมือนเดิมแสดงออกให้เห็นเป็น ค่า R_{xy} ที่ขั้นบันไดไม่เปลี่ยนแปลงแม้ว่าเรขาคณิตของชั้นตัวอย่างจะเปลี่ยนไปหรือมีปริมาณอะตอมอื่นเจือปนในชั้นตัวอย่างมากขึ้น จำนวนเต็ม n จึงน่าจะมีความหมายเชิงทอพอโลยี ในทางเรขาคณิตเชิงอนุพันธ์ พื้นผิวใดๆ สามารถบรรยายด้วยความโค้งเกาส์เซียน (Gaussian curvature) K ซึ่งเป็นสมบัติเฉพาะที่มีค่าที่จุดต่างๆ บนพื้นผิวแตกต่างกัน อินทิกรัลของ K ทั่วพื้นผิวปิดกลายเป็นสมบัติทอพอโลยีซึ่งไม่ขึ้นกับรายละเอียดทางเรขาคณิต ทฤษฎีเกาส์-บอนเน็ต (Gauss-Bonnet theorem) กล่าวว่า (Carmo, 1976)

$$\frac{1}{2\pi} \int ds K = 2(1 - g) \quad (3)$$

เป็นที่น่าสังเกตว่า K เป็นจำนวนจริง แต่ $\int ds K$ เป็นจำนวนเต็มเท่านั้น อินทิกรัลดังกล่าวจึงเปลี่ยนแปลงแบบขั้นบันไดที่ละหนึ่งชั้นตัวอย่างเป็นระนาบ xy ในสองมิติตามรูปที่ 1ก เราม้วนระนาบ xy เป็นพื้นผิวปิด รูปที่ 5 แสดงการเชื่อมขอบด้านบนกับด้านล่างเข้าด้วยกัน ระนาบกลายเป็นทรงกระบอก เชื่อมปลายด้านซ้ายของทรงกระบอกกับปลายด้านขวาเข้าด้วยกัน ทรงกระบอกกลายเป็นทรงห่วงยาง แกน x คือเส้นรอบวงของแกนกลางทรงห่วงยาง แกน y คือเส้นรอบวงของพื้นที่ตัดขวาง ข้อดีของทรงห่วงยางคือ นอกจากเป็นพื้นผิวปิดแล้ว ยังเปิดโอกาสให้เราเพิ่มสองพารามิเตอร์แก่ระบบ คือ ฟลักซ์แม่เหล็ก Φ_x ซึ่งเราจินตนาการขึ้นผ่านรูของทรงห่วงยางตาม

รูปที่ 6 และฟลักซ์แม่เหล็ก Φ_y ซึ่งเราจินตนาการขึ้นผ่านพื้นที่ตัดขวางของทรงห่วงยาง สนามแม่เหล็กจริง $\mathbf{B}$ ตั้งฉากกับผิวของทรงห่วงยาง ฟลักซ์แม่เหล็กทั้งสองเพิ่มเติม $\hat{H} = -\sum_j (\Phi_j / L_j) \hat{I}_j$ ให้แก่แฮมิลโทเนียน (Hamiltonian) L_x และ L_y คือความยาวตามแกน x และแกน y ตัวดำเนินการกระแส $\hat{I}_j = -(e/m) (-i\hbar\partial/\partial x_j + eA_j)$ กำหนดให้ ψ_0 เป็นฟังก์ชันคลื่นในสถานะพื้นเมื่อไม่มีฟลักซ์แม่เหล็กทั้งสอง ทฤษฎีเพอร์เทอร์เบชันให้ฟังก์ชันคลื่นในสถานะพื้นเมื่อมีฟลักซ์แม่เหล็กทั้งสองเป็น

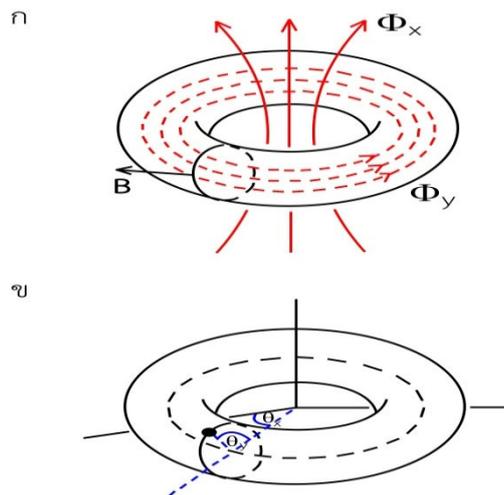

รูปที่ 5 ม้วนระนาบ xy เป็นพื้นผิวปิด จะได้ทรงห่วงยาง มีความเป็นรอบทั้งตามแนวแกน x และแกน y

$$\psi'_0 = \psi_0 + \sum_{j \neq 0} \frac{\langle \psi_j | \hat{H}' | \psi_0 \rangle}{\epsilon_j - \epsilon_0} \psi_j \tag{4}$$

ฟังก์ชันคลื่นเปลี่ยนแปลงกับฟลักซ์แม่เหล็กบรรยายด้วย

$$\frac{\partial \psi'_0}{\partial \Phi_j} = - \frac{1}{L_j} \sum_{k \neq 0} \frac{\langle \psi_k | \hat{I}_j | \psi_0 \rangle}{\epsilon_k - \epsilon_0} \psi_k \tag{5}$$

รูปที่ 6 สร้างปริภูมิพารามิเตอร์ (ก) ปริภูมิจริงเป็นทรงห่วงยาง สนามแม่เหล็กจริง $\mathbf{B}$ ตั้งฉากกับผิวของทรงห่วงยาง เราจินตนาการให้มีฟลักซ์แม่เหล็ก Φ_x ผ่านรูและ Φ_y ผ่านพื้นที่ตัดขวาง นิยามมุม $\theta_x \equiv 2\pi\Phi_x/\Phi_0$ และ $\theta_y \equiv 2\pi\Phi_y/\Phi_0$ (ข) มุม θ_x และ θ_y ระบุตำแหน่งบนผิวของทรงห่วงยาง ปริภูมิพารามิเตอร์เป็นทรงห่วงยางเช่นกัน

ความนำไฟฟ้าฮอลล์ $\sigma_{xy} = 1/R_{xy}$ หาได้จากสูตรของคูโบ (Thouless et al., 1982)

$$\sigma_{xy} = i\hbar \left[\frac{\partial}{\partial \Phi_y} \langle \psi_0 | \frac{\partial \psi_0}{\partial \Phi_x} \rangle - \frac{\partial}{\partial \Phi_x} \langle \psi_0 | \frac{\partial \psi_0}{\partial \Phi_y} \rangle \right] \quad (6)$$

สองพารามิเตอร์ของแฮมิลโทเนียนคือฟลักซ์แม่เหล็ก Φ_x และ Φ_y สเปกตรัมพลังงานขึ้นกับเศษที่เหลือจากการหาร Φ_j ด้วย Φ_0 เราจึงสร้างปริภูมิพารามิเตอร์โดยนิยามสองมุมคือ $\theta_x \equiv 2\pi\Phi_x/\Phi_0$ และ $\theta_y \equiv 2\pi\Phi_y/\Phi_0$ มุมทั้งสองมีค่าระหว่าง 0 กับ 2π รูปที่ 6x แสดงปริภูมิพารามิเตอร์เป็นทรงห่วงยางเช่นเดียวกับปริภูมิจริงตามรูปที่ 6g การเปลี่ยนแปลงของฟังก์ชันคลื่นในปริภูมิพารามิเตอร์กับมุม θ_j บรรยายด้วยการเชื่อมโยงเบอร์รี่ (Berry connection) $\mathcal{A}_j = -i\langle \psi_0 | \partial/\partial \theta_j | \psi_0 \rangle$ แสดงบทบาทเหมือนกับศักย์เวกเตอร์ $\mathbf{A}$ ในปริภูมิจริง อนุพันธ์ของ $\mathcal{A}_j$ เทียบกับ θ_k ให้ความโค้ง $\mathcal{F}_{jk}$ ซึ่งแสดงบทบาทเหมือนกับสนามแม่เหล็ก $\mathbf{B}$ ในปริภูมิจริง องค์ประกอบ xy คือ $\mathcal{F}_{xy} = \partial\mathcal{A}_x/\partial\theta_y - \partial\mathcal{A}_y/\partial\theta_x$ เขียนในเทอมฟังก์ชันคลื่นได้เป็น

$$\mathcal{F}_{xy} = -i \left[\frac{\partial}{\partial \theta_y} \langle \psi_0 | \frac{\partial \psi_0}{\partial \theta_x} \rangle - \frac{\partial}{\partial \theta_x} \langle \psi_0 | \frac{\partial \psi_0}{\partial \theta_y} \rangle \right] \quad (7)$$

เปรียบเทียบกับสมการ (6) พบว่า ความนำไฟฟ้าฮอลล์ $\sigma_{xy} = (e^2/\hbar)\mathcal{F}_{xy}$ ทำการเฉลี่ยทั่วทั้งมุม θ_x และ θ_y จะได้

$$\sigma_{xy} = \frac{e^2}{\hbar} \int \frac{d\theta_x}{2\pi} \frac{d\theta_y}{2\pi} \mathcal{F}_{xy} \quad (8)$$

อินทิกรัลนี้มีลักษณะเหมือนกับอินทิกรัลของความโค้งเกาส์เซียน K ทั่วพื้นผิวปิดในปริภูมิจริงตามสมการ (3) เทอม $d\theta_x d\theta_y$ คือชิ้นประกอบของพื้นผิว $d^2\theta$ ของทรงห่วงยางในปริภูมิพารามิเตอร์ ความโค้ง $\mathcal{F}_{xy}$ ของพื้นผิวในปริภูมิพารามิเตอร์แสดงบทบาทเป็นความโค้งเกาส์เซียน K ของพื้นผิวในปริภูมิจริง คล้ายคลึงกับทฤษฎีเกาส์-โบเนต แม้ว่าความโค้ง $\mathcal{F}_{xy}$ เป็นจำนวนเชิงซ้อน แต่อินทิกรัลของ $\mathcal{F}_{xy}$ ทั่วพื้นผิวปิดในปริภูมิพารามิเตอร์เป็นจำนวนเต็มซึ่งเรียกว่า จำนวนเชอร์ C (Chern number) เป็นสมบัติทอพอโลยี

$$\frac{1}{2\pi} \int d^2\theta \mathcal{F}_{xy} = C \quad (9)$$

ดังนั้นความนำไฟฟ้าฮอลล์

$$\sigma_{xy} = \frac{e^2}{h} C \quad (10)$$

ความต้านทานฮอลล์ $R_{xy} = h/Ce^2$ จำนวนเชอร์ C เป็นจำนวนเต็ม ทำให้ R_{xy} เปลี่ยนแปลงอย่างไม่ต่อเนื่องมีลักษณะเป็นขั้นบันไดตามรูปที่ 1x จำนวนเต็ม n ในผลการทดลองแท้จริงแล้วคือจำนวนเชอร์ C การมีอะตอมอื่นเจือปนในชั้นตัวอย่างมากขึ้น ทำให้แฮมิลโทเนียนของระบบเปลี่ยนไป ส่งผลให้ฟังก์ชันคลื่นเปลี่ยนไป ทรงห่วงยางในปริภูมิพารามิเตอร์จึงบิดเบี้ยวไปเป็นรูปทรงอื่น เช่น ถ้วยกาแฟ แม้ว่าความโค้ง $\mathcal{F}_{xy}$ จะเปลี่ยนไป แต่จำนวนเชอร์ C ไม่แปรเปลี่ยนภายใต้การบิดเบี้ยว นี่เป็นเหตุผลว่า ทำไมค่าความต้านทานฮอลล์ที่ขั้นบันไดยังคงเดิมไม่ขึ้นกับรายละเอียดของฟิสิกส์ เช่น อันตรกิริยาระหว่างอะตอมเจือปนกับอิเล็กตรอน เรขาคณิตของชั้นตัวอย่าง และเงื่อนไขขอบ เมื่อระบบอยู่ในสถานะที่ขั้นบันได ระบบจะมีภูมิคุ้มกันจากการรบกวนภายนอก แนวคิดนี้อาจเป็นวิธีรักษาสหพันธ์ (coherence) ระหว่างคิวบิต (qubits) ซึ่งเป็นหน่วยมูลฐานของคอมพิวเตอร์ควอนตัม

บทสรุป

ต้นเหตุของการเกิดขั้นบันไดของความต้านทานฮอลล์ $R_{xy} = h/ne^2$ คือ จำนวนอิเล็กตรอนซึ่งครอบครองสถานะเฉพาะที่มากขึ้นหรือน้อยลงไม่มีผลต่อความต้านทานฮอลล์ ความต้านทานฮอลล์จึงมีค่าคงที่เมื่อพลังงานเฟอร์มีอยู่ในช่วงพลังงานของสถานะเฉพาะที่ นอกจากนี้ การคงที่ของความต้านทานฮอลล์ที่ขั้นบันไดยังเป็นการแสดงออกของสมบัติทอพอโลยี จำนวนเต็ม $n = 1, 2, \dots$ ซึ่งระบุอันดับขั้นบันไดแท้จริงแล้วก็คือ จำนวนเชอร์ C กล่าวได้ว่า การเกิดขั้นบันไดอันดับต่างๆ เป็นการเปลี่ยนเฟสเชิงทอพอโลยีซึ่งไม่มีสมมาตรแตกปรากฏการณ์ควอนตัมฮอลล์ยังพบในระบบสองมิติอื่น เช่น แกรฟีน (Geim and Novoselov, 2007) อย่างไรก็ตาม อิเล็กตรอนในแกรฟีนมีความเร็วคงที่ไม่ขึ้นกับโมเมนตัม คล้ายคลึงกับความเร็วแสงที่คงที่ของโฟตอน อิเล็กตรอนในแกรฟีนประพฤติตัวราวกับเป็นอนุภาคเฟอร์มีออนมีมวลเป็นศูนย์และคำนึงถึงผลทางสัมพันธภาพพิเศษ อิเล็กตรอนที่อยู่ลึกเข้าไปในชั้นตัวอย่างโคจรเป็นวงซินโคตรอน ไม่สามารถเคลื่อนที่ไปไกล จึงถือว่าเป็นฉนวน แต่อิเล็กตรอนที่ขอบของชั้นตัวอย่าง วงโคจรจะไม่ครบรอบเหลือเพียงครึ่งวงกลมเพราะชนกับขอบเสียก่อน การต่อกันของครึ่งวงกลมดังกล่าวทำให้อิเล็กตรอนสามารถเคลื่อนที่จากด้านหนึ่งไปยังอีกด้านหนึ่งได้ จึงถือว่าเป็นตัวนำ กล่าวคือ สสารเป็นฉนวนข้างในแต่เป็นตัวนำที่ขอบ นี่เป็นตัวอย่างแรกของฉนวนทอพอโลยี สนามแม่เหล็กที่ใช้ในปรากฏการณ์ควอนตัมฮอลล์ต้องแรงถึง 10 T ในตัวอย่างอื่นของฉนวนทอพอโลยี เราใช้การคู่ควบสปิน-ออบิต (spin-orbit coupling) แทนสนามแม่เหล็ก

เอกสารอ้างอิง

- Carmo, M.P. (1976). *Differential geometry of curves and surfaces*. New Jersey: Prentice-Hall. pp. 264-282.
- Geim, A.K. and Novoselov, K.S. (2007). The rise of graphene. *Nature Materials* 6: 183-191.
- Klitzing, K.V., Dorda, G. and Pepper, M. (1980). New method for high-accuracy determination of the fine-structure constant based on quantized Hall resistance. *Physical Review Letters* 45: 494-497.
- Landau, L.D. and Lifshitz, E.M. (1965). *Quantum mechanics*. Oxford: Pergamon Press. pp. 424-427.
- Laughlin, R.B. (1981). Quantized Hall conductivity in two dimensions. *Physical Review B* 23: 5632-5633.
- Paalonen, M., Tsui, D. and Gossard, A. (1982). Quantized Hall effect at low temperatures. *Physical Review B* 25: 5566-5569.
- Thouless, D.J., Kohmoto, M., Nightingale, M.P. and Nijss, M. (1982). Quantized Hall conductance in a two-dimensional periodic potential. *Physical Review Letters* 49: 405-408.

